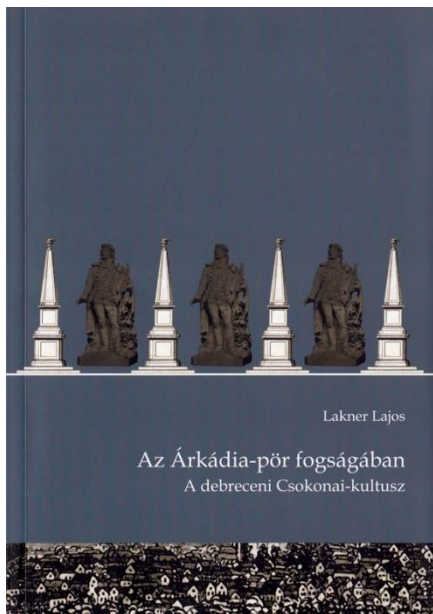

**Lakner Lajos: Az Árkádia-pör fogságában.
A debreceni Csokonai-kultusz**

Déri Múzeum, Debrecen, 2014. 352 oldal

Lakner Lajos monográfiájában Csokonai kultuszának debreceni alakulását vizsgálja, a közérthetőség és olvashatóság olyan szintjén, amely az irodalomtörténettel nem professzionálisan foglalkozók számára is könnyen érthető betekintést kínál a poeta kultusztörténetébe. Kötetének első részében szemléleti kiindulópontként a kultuszkutatás módszerének esélyeit tisztázza,

számot vetve a megközelítés szerteágazó, olykor irodalmon kívülinek tartott felismerésekből, elméletekből építkező, társadalomtörténeti, szociológiai, ideológiai, lélektani és antropológiai vonatkozásaival, amely mentén Csokonai debreceni kultusza is megközelíthetővé válik.

A Csokonai-kultusz kulcsát a monográfus az Árkádia-pörben véli felfedezni, melyet elsősorban nem irodalomtörténeti jelentősége miatt, hanem a debreceni poétához fűződő kultikus magatartás kiindulópontjaként vizsgálja. A Csokonai síremlékének felállítása körül kitört nézeteltérésben Lakner szerint nem csupán eltérő irodalmi kultúrák, hanem eltérő kultúra-felfogások is összeütköztek, amelyek árnyékában megszületett a pör legelhíresebb szava, a debreceniség. Kazinczy megnyilatkozásaiban a debreceniség mindig az adott kontextustól kapta meg az épp aktuális jelentését, így meghatározása nem tekinthető probléma mentenek. A kifejezés az évtizedek során kollektív reprezentációvá vált, „érvénybe lépése” után a debreceni értelmiség folyamatosan

védekező, önmagát igazolni kényszerülő pozícióba szorult. A szerző rámutat arra, hogy a történeti távlat igazolta Kazinczy bélyegét, hiszen a debreceni vezető értelmiségi körök több esetben is ellentmondásos helyzetbe keveredtek azáltal, hogy tagadták a vádakot, saját belső ellenzékiük ellen azonban szisztematikusan a Kazinczy által szemükre vetett magatartásformákat érvényesítették. A vita eldöntetlen maradt, Csokonai hovatarozásának kérdése megválaszolatlanul tovább élt, de épp a pör révén vált megkerülhetlenné a későbbi korok számára. Mindkét fél elégedetlen maradt, Kazinczy nem tudta a saját táborához kapcsolni Csokonait, sőt a meg-tiszteltetés gesztusával fölébe is nőtt alakja, míg a debreceniekre rásült a debreceniség bélyege.

A vita továbbélő lángját, s ennek következményeit a harmadik részben exponálja a szerző. Elsőként Dombó kultikus tisztelettel megrajzolt Csokonai-életrajzának és Kölcsey ellen kultikus kritikájának oppozíciójából következett arra, hogy Csokonai személyisége és költészete évekkel a halála után is foglalkoztatta a közvéleményt, megkerülhetlenné téve életművét. Csokonai nemzeti költővé avatását, műveinek a nemzeti közösséggel való összetartozását Dombó fogalmazta meg, de a költőt Ferenczy Csokonai-szobra helyezte végérvényesen a nemzeti panteonba.

A büszköt lelkesedéssel fogadták Debrecenben, de csak a szoborállí-

tás gesztusa, s nem az ábrázolt alak vált fontossá, ismételten felszínre hozva az Árkádia-pör tanulságait, mi szerint Csokonai megdicsőülése nem a város, hanem egy „idegen”, Ferenczy által valósult meg. Lakner szerint ez a városi értelmiség kultúrához kapcsolódó viszonyát tükrözi, amely a költőknek és művészeknek a közgondolkodás alakításában betöltött szerepe körüli értetlenségben nyilvánult meg. Ferenczy szobra ezért is kerülhetett a Kollégium egyik kevésbé látogatott termébe, ahol nem volt képes hatást gyakorolni a szélesebb nyilvánosságra. A kötet rámutat a háttérben működő alapvető ellentétekre, az elkülönülő világszemléletek között húzódo feszültségekre, megidézve az Árkádia-pör szellemiségét, ugyanakkor megvilágítva a következő évtizedekben kibontakozó értelmiségi küzdelmet a konzervatív elveket valló közösséggel.

A kötet negyedik része tovább részletezi Csokonai debreceni megítélésének és kultusza alakulásának történetét, középpontba helyezve a felállítandó síremlék körüli eseményeket. Harminc évvel a költő halálát követően még mindig nem állott síremlék Csokonai sírja fölött, ami Kazinczy lesújtó véleményét látszott igazolni. Vecsey József és köre jut a felismerése, hogy Debrecen becsületének megmentéséhez szükség van a síremlék felállítására, és költő és a város közötti viszony rendezésére. A síremlékállítástól a jó hírnév, másrészt a pör során

megkérdőjeleződött évszázados művelődéstörténeti szerep vissza-szerzését remélték. A síremléket közadakozásból kívánták megvalósítani, az egységbe vetett hit azonban a Kollégium professzorainak ellenállása folytán megrendült, mivel ők megtiltották a diákságnak az adakozást, ismét felszínre hozva a lappangó ellentéteket. A reakciót a szerző arra vezeti vissza, hogy a Kollégiumban figyelmen kívül hagyták az iskolai és a világi tudás differenciálódását. Hangsúlyozza, hogy a Kollégium hagyományos, antik klasszikusokon alapuló, tekintélyelvű módszertant érvényesítő oktatása nem tudott mit kezdeni a külvilág felé orientálódó diákok megnyilvánulásaival, s mindent elkövetett azok elnyomására. Az adakozás elleni fellépésükkel a hagyományos kollégiumi rendet kívánták védelmezni haladó szellemiségű kollégáikkal és a diáksággal szemben. Lakner kiszélesíti vizsgálódásának terepét, amikor szembeállítja a kollégiumiaknak az önálló, társadalmi megbecsülést kívívó szépirodalommal szembeni értetlenségét, és a haladottabb szellemiségű, a költészetet felkaroló, olvasókörök támogatásával az irodalom felé nyitó oktatói réteg magatartásával. Az olvasókörök, egyesületek létesítésének igénye a Kollégiumon belül a szabadság utáni vágy, az irodalmi, közéleti törekvésekbe való bekapcsolódás, a Kollégium tanítási elveivel való szakítás kifejeződése volt. A professzori kar változatlanul

a tekintélyre hivatkozva utasította el ezeket, valamint tiltotta meg a diákság számára a Csokonai síremlékének felállítására való adakozást. Végül a síremléket különösebb ünnepélyesség nélkül avatták fel, amely egyszerre hirdette Csokonai halhatatlanságát, a szabadság utáni vágy diadalát és a debreceniség alkonyát, hisz a város önerőből volt képes emléket állítani a költő sírja fölé.

Csokonai megdicsőülése azonban még nem zárult le a síremlékállítás gesztusával. Népszerűsége és a körülötte zajló viták hatottak az olvasóközönségre, emellett az irodalmi kánonban is biztossá vált a helye. Ennek hatására erősödött fel az igény az ötvenes évektől egy köztéri Csokonai-szobor iránt. A szerző társadalmi problémákra vezeti vissza a helyi cívis lakosság elzárkózó, a kulturális változásokra kevésbé fogékony magatartását, mely érdektelenné tette őket minden, a modernizációt elősegítő tevékenység, így a szobor felállítása iránt is. Így Csokonai szobra csupán egy haladottabb szellemű kör ügye maradt, a szélesebb érdeklődés hiányzott. A városi öntudat megerősítésének felismerése tette szükségesé egy nemzeti emlékkert kialakítását, amely egyszerre szolgálhatná a város modernizációjának folyamatát, s szolgálhatna kollektív, szimbolikus térként a lakosság számára. Ugyanakkor a szoborállításnak fontos kulturális tétje volt: Debrecen kulturális jelentőségét kívánta nö-

velni, annak fényében, hogy Debrecen levetkezte az Árkádia-pörben és az azt követő évtizedekben ráakasztott negatív jelzőket, s ismét visszaköveteli elveszített pozícióját az irodalom és a művelődés terén. Az önerőből véghezvitt vállalkozás elsősorban nem Csokonai, hanem a város dicsőségét kívánta hangsúlyozni. Lakner rávilágít a Ferenczy és Izsó alkotásai között feszülő alapvető különbségre: míg az első egy klasszicista elveken nyugvó idealizált, megdicsőült költőt ábrázolt, addig Izsó szobra a közösség által „ismert” népszerű, mindennapi alakjában vitte színre Csokonait, ebből kifolyólag akarva-akaratlanul az Árkádia-pör két eltérő Csokonai-képét mintázták meg, ez a kettősség pedig a műalkotások utóéletében is megfigyelhető.

A kötet hatodik részében a 19. század végére intézményesülő Csokonai-kultusz, s az ehhez szorosan kapcsolódó Csokonai Kör történetét találjuk. A század végére a viták elültek, Csokonai elfoglalhatta méltó helyét az irodalmi panteonban, az intézményes kereteket öltő kultusz azonban hamar megrekedt a megemlékezések, ünnepélyes felszólalások kiüresedett gesztusaiban. Az 1890-ben megalakuló Csokonai Kör közösségi-társadalmi feladatokat vállaló egyesületként jött létre, s legfontosabb feladatuknak tekintették, hogy a kulturális és ízlésbeli elmaradottságon felülemelkedve újra szellemi központtá tegyék Debrecen. Csokonait elsősorban debre-

ceni származása, s nem irodalomtörténeti jelentősége miatt emelték minden magyar költő felé, kultuszát az eltérő ízlésvilágok, értékrendek és társadalmi rétegek közötti közvetítés eszközeként értelmezték és kezelték. Lakner hangsúlyozza kultikus, Csokonait felmagasztaló viszonyukat, aminek következményeként sohasem vállalkoztak költészetének értelmezésére, irodalomtörténeti értékének felmérésére. Nem a költőről és az életművéről való tudást akarták gyarapítani, csupán a kegyelet ismételt ápolására törekedtek. Magyarán a Kör Csokonai-kultusza nem volt képes kiegészülni a kor aktuális irodalmi és társadalmi kérdéseivel. Tevékenységük kimerült az odaadó tiszteletben, az ünneplésben, a relikviagyűjtésben, megemlékezéseik leginkább demonstratív jelleget öltöttek, amely a jóvátétel gesztusára és a városról kialakított kép megváltoztatásának igényére utal.

A kötet záró részében a szerző összegzi a monográfia legfontosabb gondolatait, a kultusz első állomásaként megjelenített Árkádia-pörtől, Kazinczy súlyos, mégis beteljesült ítéletén, a Debrecenre ráégetett bélyeg árnyékában formálódó városi kultúra történetén keresztül a Csokonai Kör által intézményesített Csokonai-kultusz múlt század eleji hanyatlásáig. Meglátása szerint a Kör „uralma” tett pontot a poéta kultuszának végére, hisz ápolása kimerült a megemlékezések és ünnepek tartalmatlan, hiteltelen

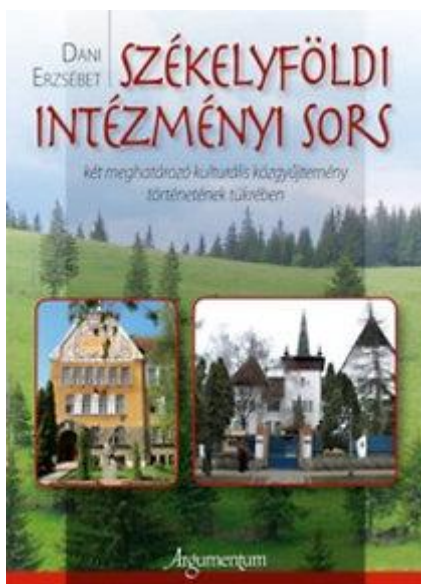
frázisokból építkező szónoklataiban. A tézispontokat exponáló fejezet összképét kínálja a teljes kötetnek, melynek tétje és jelentősége abban ragadható meg, hogy nem egyszerűen történeti adatok egymásra halmozásával teremti meg Csokonai debreceni kultuszának narratíváját, hanem reflektál annak széles értelemben vett kontextusára is. Míg a kultusz alakulástörténetét befolyásoló legfontosabb tényezőkre összpontosít, betekintést nyújt a háttérben működő, több esetben csupán közvetett módon felbukkanó jelen-

ségekre is, megjelenítve azok irodalmi, kulturális és társadalmi vonatkozásait. Ebből a szempontból Lakner Lajos kötete, amellyel, hogy a magyar irodalom első kultikus alakjának kultusztörténetét kínálja olvasóinak, megteremti azt a környezetet is, amely révén nem csupán megismerhetővé, de megérthetővé is válik Csokonai debreceni megítélésének folyamata.

Béres Norbert

Dani Erzsébet: Székelyföldi intézményi sors – két meghatározó kulturális közgyűjtemény történetének tükrében

Argumentum Kiadó 2015, 340 oldal. Támogatta a Nemzeti Kulturális Alap és az Universitas Alapítvány (Debrecen)

Nem véletlenül választotta könyve mottójául Gróf Klebelsberg Kunó egykori vallás- és közoktatásügyi miniszter fenti gondolatát Dani Erzsébet, a Debreceni Egyetem Könyvtár-informatikai Tanszékének adjunktusa, hiszen székelyföldi származású lévén, maga is megtapasztalta a kisebbségi létben a nemzeti önazonosság, a nemzeti kultúra megőrzésének fontosságát, súlyát, melynek eddig megjelent tanulmányaiban, munkáiban hangot is adott. Mostani könyvében két székelyföldi kulturális közgyűjtemény, nevezetesen a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum könyvtárának és levéltári anyagának hányattatott

sorsát bemutatva, valamint a Székelyudvarhelyi Református Kollégium intézményi keretein belül működő Haáz Rezső Múzeum Tudományos Könyvtárára fókuszálva enged bepillantást a kisebbségben lévő székelymagyarságnak a létért, a fennmaradásért, a megmaradásért folytatott küzdelmeibe.

A kötet két részre tagolódik, a nagyobb figyelmet a Székely Nemzeti Múzeumnak szenteli a szerző, ugyanis a Csereyné Zathureczky Emilia a tárgyi emlékek mellett 1188 könyvből és 1207 kéziratból álló magángyűjteményére alapozottan induló múzeum olyan méretűvé és jelentőségűvé nőtte ki magát, hogy Erdély egészének kulturális életére is hatással bírt és bír ma is. Dani Erzsébet a múzeum alapításától, 1875-től napjainkig több szempontot figyelembe véve követi az intézmény életét. Részletesen ír a gyűjtemény-elhelyezés, az 1912-ben befejezett, többször kibővített és ma is álló múzeum felépülése körüli vitákról, erőfeszítésekről. Az állami támogatások mértékéről és a jótékony civil adományok, hagyatékok nagyságáról, az adakozók neveiről, melyek között sok ismert történelmi családnévvel, személyiséggel találkozhatunk, de a magyar arisztokrácia, egyházi méltóságok mellett a mecénatúra kiegészült a kiegyezés után megerősödött polgársággal is, akik szintén hozzájárultak az évről évre történő jelentős állománygyarapodáshoz. Az 1875-től induló alapleltár három kötetéből követhet-

tő nyomon az évenkénti növekedés, valamint az 1902-től rendszeresen megjelenő Múzeumi és Könyvtári Értesítő beszámolóiból, összefoglalóiból, a Múzeumok Országos Főfelügyelőségének küldött jelentésekből, melyek egy részét a szerző mondanivalója alátámasztásául olvasói elé tárja. Ezek tanúsága szerint a múzeum törzsanyagát az 1915-ös év végén 130 923 tétel alkotja, melyből a könyvtári és leltári állomány 83 660 darab. A közel másfél évszázadot több korszakra bontva – a kezdetektől az első világháborúig, a háború és a trianoni békeszerződés következményei, az impériumváltás, a két háború közötti „románvilág”, a II. bécsi döntést követő újabb ötéves magyar korszak, a világháború utáni ismételt román fennhatóság és kommunista diktatúra, majd a rendszerváltástól napjainkig terjedő időszakok – vizsgálja. Különbséget tesz abból a szempontból is, hogy egy-egy nagyformátumú vezető személyisége, koncepciója, ambíciója milyen hatást gyakorolt az intézmény fejlődésére. Így beszél pl. Vasady Nagy Gyula (1875-1881), Nagy Géza (1881—1889), László Ferenc (1901-1925), Csutak Vilmos (1908-1936), Herepei János (1937-1944), Szabédi László (1945-1949), Székely Zoltán (1949-1989) neveivel fémjelzett korszakokról, melyeknek külön-külön fejezeteket szentel, és ezek egyben a kötet első részének tagoltságát is adják. A szerző szerint: „*A Székely Nemzeti*

Múzeum története kihívásokkal tűzdelt, fordulatokkal teli, mondhatni kalandos. Összességében megállapítható, hogy a múzeum története, fejlődése az éppen aktuális társadalmi, politikai, gazdasági helyzetén túl mindig annak függvénye volt, ki állt az élén” (238). A fentebb említett számok jól mutatják az 1914-ig töretlen – bár torzsalkodásoktól, érdeellentétektől, az akkori bürokrácia útvesztőitől nem mentes – fejlődést, melynek eredményeként Kós Károly tervei alapján megszületett a múzeum új épülete, és az állomány több mint 60 ezerre gyarapodott. Dani Erzsébet összegezve a korszakot a következőt megállapítást teszi: „Magyar időben, magyar gyökerekkel, szívós székely elhatározással a XIX. század 70-es éveiben, a kiegészés után nem volt lehetetlen életre hívni egy új intézményt. A nagyobb gond a fenntartó közönség megnyerése volt...” (239).

Ezt a nagy ívű fejlődést törte derékba az 1916-os román betörés, ami Sepsiszentgyörgyöt és a Székelyföld egy részét hadszíntérré változtatta. A gyűjteményt részben Kolozsvárra, részben a budapesti Nemzeti Múzeumba menekítették, a múzeum épületébe román katonákat szállásoltak el, akik hatalmas rongálást végeztek, de az el nem szállított anyagot valószínűleg nem tartották értékesnek, mert nem bántották. A hadikórházként is használt épületet 1920-ban adták vissza, a gyűjtemények 1922-ben kerültek újra az intézménybe. A Trianon utáni impéri-

umváltás sok bizonytalanságot okozott, de az akkori igazgató, Csutak Vilmos „munkássága alatt érte el a Székely Nemzeti Múzeum azt a rangot és elismertségi szintet, mely méltóvá tette, hogy a magyar kulturális intézményrendszer oszlopos tagjává nője ki magát” (76). A második bécsi döntés utáni újabb impériumváltással a múzeum 1940. szeptember 18-án minden probléma nélkül bekerült a magyar állam területén lévő intézmények közé. Az ígéretes jövő azonban nem tarthatott sokáig, a front közeledtével újra csomagolni kellett, a vonatkozó miniszteri rendelet értelmében ugyanis a gyűjtemény anyagát a Tolna megyei Lengyel községbeli Apponyi-kastélyba kellett menekíteni. Az idő rövidege miatt a gyűjtemény egy részét már nem sikerült bedobozolni, ezért Sepsiszentgyörgyön maradt, másik része a hadi helyzet miatt Kolozsváron rekedt, a vasúton útnak indított részt pedig a zalaegerszegi vasútállomáson 1945. március 27-28-án bombatámadás érte, és szinte teljes egészében megsemmisült. A párizsi békeszerződés értelmében Erdély, így a Székely Nemzeti Múzeum is ismét román kézre került, és 1948-ban a többi kulturális intézménnyel egyetemben államosították. Néhány évig még a tudományos kutatást szolgálhatták, de a hetvenes évektől a belügyminisztérium felügyelete alatt a múzeumban tárolt anyag hozzáférhetlenné vált, egészen a rendszerváltásig. A Székely Nemzeti Múzeum

jelenleg regionális rangú, fenntartója Kovászna megye, kiadványainak száma meghaladja a hetvenezret.

A másik, kisebb terjedelemben tárgyalt intézmény a Székelyudvarhelyi Református Kollégium, melyhez: „*A székelyföldi kálvinisták számára a történetíró, gróf Bethlen János (kancellár) 1670-ben tett 5000 forintos adománya nyitotta meg az utat, hogy az udvarhelyi alsófokú (triviális) iskolájukat kollégiummá fejleszthessék*”(182).

Ugyancsak ő vetette meg az iskolai könyvtár alapját is az ajándékba adott 28 könyvvel, melyet I. Apafi Mihály fejedelem további 18-cal egészített ki. Példájukat sokan követték, így az 1895. július 1-jén kelt feljegyzés szerint a könyvtár 16 314 katalogizált és szakonként csoportosított kötetel rendelkezett. Az 1682-es kollégiumi törvény már hét pontban szabályozza a könyvtár használatát, illetve a könyvtáros feladatait. A történelem viharai a Székely Nemzeti Múzeumhoz hasonló pályán sodorják kollégiumot és vele együtt a könyvtárat, a református egyház azonban, amely megszabta azt a „sziklaszilárd” alapot, melyet átlépni nem lehetett, tekintélyével némiképp védelmet nyújtott a legnehezebb időkben is. Itt is meghatározóak voltak a kiváló vezetők pl. Rozgonyi Pap János, vagy Gönczi Lajos, aki 40 éven át volt rektora a kollégiumnak. 1948 augusztusában államosították Romániában az egyházi iskolákat, így a református kollégiumot is, a könyv-

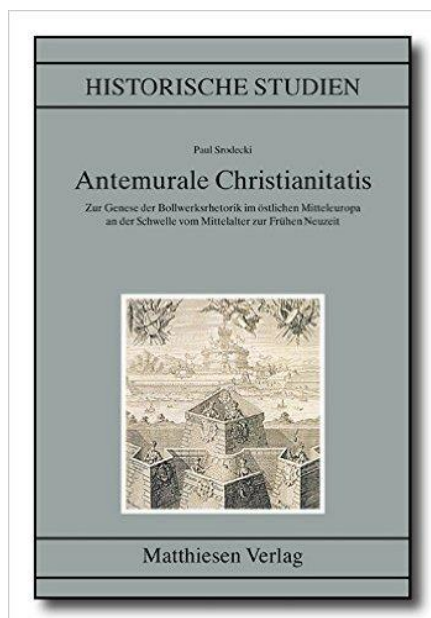
tár a székelyudvarhelyi városi könyvtárhoz került tudományos részlegként, valójában 20 évig zárva volt az olvasók előtt, kölcsönzés, szerzeményezés nem történt egészen 1990-ig. Dani Erzsébet szerint „*ez a hibernáltság jelentette a gyűjtemény számára a túlélést a szocializmus éveiben.*” Jelenleg a volt református kollégium, ma Benedek Elek Tanítóképző 1913-ban épült impozáns épületében működik, mintegy 33 000 kötetével közepes nagyságrendű könyvtárnak számít. A Székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár története nem bővelkedik oly mértékű fordulatokban, mint a fent bemutatott múzeumé, de mégis figyelmet érdemel, hiszen „*megőrizte és ápolta magyar gyökereit, a történelem viharaiiban is hű maradt eredeti céljaihoz, és nagy társához hasonlóan a rendszerváltás után visszatért a magyar és felekezeti keretekhez.*”

Ezeket az általam csak dióhéjban összefoglalt hányattatott sorsokat kíséri végig Dani Erzsébet történelmi hűséggel, szinte mérnöki precizitással. A kötet utolsó lapjain a két közgyűjtemény épülete látható korabeli fotókon, illetve napjainkban, a múzeumalapító, Csereyné Zathureczky Emilia valamint azok a kiváló személyiségek, akik a vezetésükre bízott intézményeket a történelmi sorsfordulókban, a kisebbségi létben is megtartották magyarnak és megmentették az utókornak.

Szegedi Magdolna

**Paul Srodecki: Antemurale Christianitatis.
Zur Genese der Bollwerksrhetorik im östlichen Mitteleuropa
an der Schwelle vom Mittelalter zur Frühen Neuzeit**

Antemurale Christianitas. A védőbástya-retorika kialakulásához Kelet-Közép-Európában a középkor és a koraújkor küszöbén.
Matthiesen Verlag, Husum, 2015. 532. oldal.

Paul Srodecki a gießeni Justus-Liebig-Universität és a marburgi Herder Institut munkatársa a német medievisztika fiatalabb korosztályának jeles képviselője. Bemutatni kívánt monográfiája a 2013-ban a Gießeni Egyetemen megvédett doktori disszertációjának átdolgozott változata. A szerző fő célja a magyar történelem számára is kiemelkedő jelentőségű művében annak

bemutatása, hogy a *kereszténység védőbástyája*-motívum mikor és hogyan jelent meg a nyugati kereszténységben, illetve hogyan formálódott, változott egészen a 17. századig. Alapvető tézise szerint ugyanis a magyar és lengyel *védőbástya*-retorikára a keresztes eszmék is nagy hatással voltak, és így annak kezdetei az eddig feltételezettnél korábban keresendők. Ennek okán a *védőbástya* toposzának nyomait egészen az antikvitástól kezdve vizsgálta, bár kutatása középpontjában a 15–17. század áll. Területileg a középpontba állított magyar és lengyel vonatkozásokhoz kapcsolódva az államok feletti szinteket (Apostoli Szentszék, szerzetes- és lovagrendek, felsőbb klérus, publicisztika) is bevonva vizsgálja a fogalmak alakulását. Srodecki fontosnak tartotta ugyanis, hogy a *védőbástya* fogalomkörének az alakulását, és a hozzá kapcsolódó diskurzust is bemutassa. Hiszen így a különböző területek, elsősorban Magyarország és Lengyelország azonos és eltérő tulajdonságai, valamint az egységesülés és az elkülö-

nülés irányába mutató folyamatok, vagyis a kulturális transzfer, az egymásra hatás elemei is láthatóvá válhatnak.

A kötet a szerző céljainak ismertetése és egy historiográfiai áttekintés után a második fejezetben a középpontban álló fogalmak (pl. *Antemurale*, *propugnaculum*, *murus*, *scutum*) és a hozzájuk kapcsolódó ideológiai alapok történetét vizsgálja az ókortól kezdve, különös figyelmet fordítva a keresztes hadjáratok hatására. Srodecki hangsúlyozza például az együvé tartozás, a „mi érzés” kialakulásában a különböző külső támadások által játszott szerepet. Az európai népek identitásának létrejöttében ugyanis kulcsfontosságú volt először a normannok, magyarok, arabok, majd később a tatárok, mongolok, poroszok, oszmánok, litvánok, vlachok és moszkvaiak stb. elleni védekezés. Srodecki fontos eredménye, hogy ezt a folyamatot nem kizárólag a kora-középkortól kezdve mutatja be, hanem már az ószövetségi előképekre is figyelmet fordít.

Kelet és Nyugat elméleti és gyakorlati szembeállításában a vizsgált időszakban a keresztes hadjáratok játszottak katalizátor szerepet, de a nyugati kereszténység, mint közösség (*orbis Christianus*) kialakulása alapvető jelentőségű volt ebből a szempontból is. A csoport-specifikus *védőbástya* (ekkor még főleg *védelmező* és *pajzs* formában) elképzelések megjelenését Srodecki munkája harmadik fejezetének ele-

jén a Német Lovagrend európai terjeszkedéséhez köti. A szerző kiemeli a barcasági epizód jelentőségét is (A királyság védelmezésére a kunok ellen – *Ad munimen regni contra Cumanos*), de a fő hangsúlyt a baltikumi jelenlétre (Az egyház és a hit pajzsa – *Scutum ecclesie et fidei*) helyezi. A *hit védelmezője* szerepkör ebben az időszakban a teuton rend mellett Lengyelországban, a Piastok uralmi területén is megjelent, ahogyan a szerző később részletesen ismerteti, éppen a lovagrend ellenében is. Jelentős tényező volt ebből a szempontból a mongol támadás, majd Lokietek Ulászló idejétől kezdve a lengyel keleti irányú expanziós politika. Nagy Kázmér szintén felhasználta a *hit védelmezésének* jelszavát és a *kereszténység végvidékének* a képzetét is. Srodecki szerint ez volt az az időszak, amikor Lengyelországban megszilárdult a *kereszténység védelmezője* énkép. Ez persze később néhol finomításra szorult, különösen a litván szövetség fényében.

Szerzőnk ezután a magyarországi helyzetre összpontosít. Nagy felkészültségről téve tanúbizonyságot mutatja be a magyarság énképének alakulását (a *kereszténység előőrse*) a kereszténység felvételétől és Szent István apostoli királyságától kezdve. Ismerteti többek között a *hit védelmezése* érvnek IV. Béla-kori megjelenését, az erősödő oszmán fenyegetésnek Nagy Lajos *athleta Christi*-ként, Krisztus bajnokaként való ábrázolására gyakorolt hatását,

valamint a kettős végvárrendszer Zsigmond kori kialakulásának a *védőbástya*-motívum megjelenésében játszott szerepét. Srodecki kötetének negyedik fejezetében a Német Lovagrend és a Lengyel Királyság ellentétének a *védőbástya*-képzetet illető elképzelésekre gyakorolt hatását elemzi. A két fél retorikájának alakulását, a *hit védelmezése* érvrendszernek ebben játszott szerepét, illetve az egymás elleni vádak motívumait a konfliktus kialakulásától kezdve egészen Brandenburgi (Hohenzollern) Albert hűbéri esküjéig vizsgálja.

A munka ötödik fejezetében a szerző áttér a humanista retorika elemzésére. A 15. századi humanisták, köztük *Aeneas Sylvius Piccolomini*, ún. török-beszédekkel ugyanis nagy szerepet játszottak a védőbástya diskurzus széles körű elterjesztésében, valamint Európa *ostromlott erőd*ként való ábrázolásának kialakulásában. A későbbi II. Pius pápa 1436-ban a Baseli Zsinaton tartotta meg első jelentős beszédét, majd, ahogyan Srodecki bemutatja, Konstantinápoly eleste játszott katalizátor szerepet a retorika további terjedésében. Szerzőnk elemzi a török-beszédek és a keresztes prédikációk kapcsolatát, valamint ezzel összefüggésben a 15. századi keresztes hadjáratok hatását. Olyan fontos minták jelentek meg ugyanis ekkor a diskurzusban, mint a dominóhatás, a saját kultúra alkonyának félelme, valamint a hit és haza szabadságának védelme.

Srodecki a következő, a hatodik fejezetben ismét a magyarországi viszonyokra tér át. Hunyadi János *Krisztus bajnok*aként történő ábrázolásától kezdve, a nándorfehérvári siker hatásán keresztül elsősorban a Mátyás-kori *védőbástya*-kép alakulását elemzi. Szerzőnk arra a megállapításra jut, hogy Hunyadi Mátyás – IV. Bélához hasonlóan – leginkább előnyszerzési szándékkal használta fel a *védőbástya*-retorikát, például csehországi igényeit is ezzel igyekezett alátámasztani. A király és udvara ugyanis nagy figyelmet fordított az uralom legitimálására, amelyhez a *védőbástya*-toposzt is előszeretettel használták fel. Ennek tárgyi megnyilvánulásai (medálok, pénzek stb.) mellett kiemelkedő jelentősége volt Srodecki szerint a magyarországi udvari történetírásnak is. A munka az *antemurale Christianitatis* fogalom szempontjából elemzi Mátyás és III. Frigyes, valamint a magyar király és a pápák viszonyának az alakulását, továbbá azt is vizsgálja, hogy Mátyás valóban komolyan tervezett-e egy törökellenes hadjáratot, vagy ez is pusztán retorikai fogás volt.

A kötet hetedik fejezetében ismét Lengyelország kerül a középpontba, Srodecki az *antemurale* fogalom és a „Jagelló Európa” kapcsolatára összpontosít, kezdve III. Ulászló szerepével, majd a hozzá kapcsolódó későbbi mártírpropaganda elemzésével. Ez utóbbi ugyanis a Jagellók után is fontos része maradt a *védőbástya*-

motívumnak. A szerző ezek után a Krími Kánságnak, a Moldvai Fejedelemségnek, valamint a fekete-tengeri oszmán expanzióknak a lengyel helyzetre, a pápai-lengyel kapcsolatok alakulásának pedig a *védőbástya*-motívum felhasználására gyakorolt hatását vizsgálja. Érdekes kitekintés a toposz Kelet-Közép-Európán kívüli, itáliai megjelenésének a bemutatása, amit a tervezett 1513–1514-es török ellenes hadjárat, majd a mohácsi csata, vagyis az egyik *védőbástya* eleste, de legalábbis az átalakulása, és az ezáltal teremtett helyzet bemutatása követ. Srodecki vizsgálata kiterjed a lengyel reakció mellett Szapolyai retorikájára, illetve a magyar *védőbástya*-toposz felhasználására a Habsburgok, valamint a horvátok által. A szerző végezetül ismét lengyel területre tér vissza, és az újabb keleti ellenfél, Moszkva megjelenésének az *antemurale*-motívumra, és a tágabban értelemben vett propagandára gyakorolt hatását elemzi.

A kötet nyolcadik fejezetében Srodecki a *védőbástya*-toposz 16–17. századi alakulását vizsgálja, ezúttal is Magyar- és Lengyelországot helyezve a középpontba. A könyvnyomtatás elterjedése ugyanis új médiumot adott a *kereszténység védelmét* előtérbe állító retorika számára is. Ehhez kapcsolódóan szerző mindkét területen a nemesi koncepciók, valamint különböző allegóriák, elképzelések (*Polonia, Sarmatia, fertilitas Pannoniae, querela Hungariae*) elterjedését és

alakulását emeli ki. Hasonlóképpen fontos az új ellenségek (svédok, brandenburgiak) megjelenése, vagy Sobieski János tevékenysége, melyek elemzése során végig kimutatható a *hit védelmének* a motívuma. Végezetül a jezsuiták szerepét ismerteti, amely további kapcsolódási pont a két állam vizsgálatában. Az utolsó, kilencedik fejezetben a *védőbástya*-motívum további elterjedését veszi górcső alá, a német területek mellett így a horvát, albán, velencei, földközi-tengeri, moldvai és havasalföldi, valamint – kissé talán ironikus módon – a moszkvai képzeteket mutatja be.

Srodecki összegzésében kutatása központi elemének tartja a pápaság szerepét mindkét terület fejlődésében, melyeket a 13. századtól kezdve vizsgált, és ami kérdésfeltevése szempontjából a feladatképzésben (*az egyház védelmezése*) ragadható meg leginkább. Ez utóbbi, *az egyház védelme*, a 14. századtól azután Magyar- és Lengyelországban is önértelmezéssé vált, míg a *pajzs* motívuma, nem függetlenül a haditechnika fejlődésétől, tovább alakulva *előőr*sé, majd *védőbástyává*, *fallá* vált. A szerző munkájának nagy erénye, hogy olyan forrásbázis alapján igyekezett megválaszolni kérdésfeltevését, amelyet eddig jobbra figyelmen kívül hagytak. Ezek alapján Magyarország már a Hunyadiak illetve a Jagellók alatt kulcsszerepet játszott a *védőbástya* motívumának létrejöttében és elterjedésében. Ez azért is lehet különö-

sen jelentős, mivel a motívumot így Srodecki kutatásai alapján, az eddig uralkodó nézettel ellentétben többé, nem a 16. század termékének kell tartanunk. A motívum széles körű, hálózatszerű felhasználása, amely a pápaság mellett Itáliát, a német területeket, valamint Lengyelországot, Litvániát és Magyarországot érintette, így szintén egy évszázaddal korábbi az eddig feltételeztnél, első csúcspontja ugyanis az 1500 körüli időre helyezhető.

Paul Srodecki munkája összességében különösen figyelemre méltó. Egy, korábban nagyrészt evidenciaként kezelt témát dolgozott fel új szempontok szerint, valamint új források felhasználásával, de ragaszkodva a német középkorkutatásra oly jellemző mélyreható analí-

zishez. Munkája alapos tájékozottságról tesz tanúbizonyságot, amely a felhasznált források igen széles körén kívül – ahogyan azt a különösen terjedelmes irodalomjegyzék is mutatja – a nyugati, elsősorban német, valamint a lengyel mellett a magyar szakirodalom ismeretét is jelenti. Monográfiája tehát a késő-középkor és a koraujkor magyar kutatói számára is releváns információkkal szolgálhat az elemzett folyamatok és az egyes részkérdések szempontjából is. Méltán remélhetjük tehát, hogy Srodecki munkája inspirációul szolgálhat a további kutatások számára is.

Barabás Gábor